

## LA DEMOCRÀCIA ATENESA

- Història de la democràcia atenesa
- Les institucions polítiques
- La democràcia d'Atenes en perspectiva

El nom de democràcia (δημοκρατία) està format per composició dels mots δῆμος *poble* i κράτος *poder* o *sobirania*, i designava un sistema polític en què la sobirania era en mans d'una assemblea composta per tots els ciutadans. Els atenesos d'època clàssica eren ja conscients de l'originalitat del seu sistema de govern i el seu orgull es manifesta en la superioritat que sentien enfront de les altres polis gregues o del despotisme de molts regnes bàrbars, tal com ens en podem adonar en les paraules que Tucídides posa en boca de Pèricles:

*La nostra forma de govern no ha d'envejar res a les institucions dels pobles veïns, perquè som més aviat uns models que no pas uns imitadors d'altres. De nom és una democràcia, perquè l'administració està en mans no d'uns pocs sinó de la majoria. Però si la llei és igual per a tothom en els interessos particulars, és segons la consideració de què gaudeix cada ciutadà en alguna cosa, i no per raó de la seva classe, sinó del seu mèrit personal, que és preferit per a les funcions públiques, com tampoc per pobresa, si un pot fer servei a l'Estat, no li és destorb la seva obscura condició social [...]. Els nostres ciutadans es preocupen igual dels afers particulars que dels públics [...]. Perquè som els únics que tenim el qui no pren part en els afers públics no per un tranquil sinó per un inútil. (Tucídides, Història de la Guerra del Peloponès, II, 37, 1; 40, 2)*

### Història de la democràcia atenesa

Les institucions de la democràcia atenesa no van sorgir de cop i volta, sinó que són el producte d'una evolució de més de dos segles. Les primeres reformes constitucionals que van permetre la participació del démos en el destí de la ciutat van ser dutes a terme per Soló, elegit arcont l'any 594 aC. Però no és fins a la tirania de Pisístrat –que, segons Heròdot, ocupa el poder amb dues interrupcions entre el 561 i el 527 aC– que l'aristocràcia no accepta les conquestes polítiques i socials dels més pobres.

Després de la caiguda de la tirania s'inicien els conflictes entre els aristòcrates, i és finalment l'Alcmeònida Clístenes qui es fa amb el poder, el 508 aC, amb el suport del démos. En aquest moment es produeix un canvi substancial en les institucions i s'integra el poble dins les noves estructures democràtiques. Les seves reformes es poden dividir en dos àmbits: d'una banda, porta una reorganització del cos cívic; de l'altra, una nova ordenació institucional. Va fer créixer el nombre de ciutadans i instaurà una nova subdivisió administrativa que consistia a repartir els cent dems (δῆμοι) de l'Àtica –unitats administratives locals bàsiques, amb un magistrat i una assemblea pròpia– en trenta grups anomenats tríties (τριτύες), deu a la ciutat, deu a la costa i deu a l'interior. I cadascuna de les deu tribus (φυλῆς), creades de nou, amb una població equivalent, comprenia tres

tríties, una per sector. D'aquesta manera desapareixien els localismes en favor de la unitat de la polis. Pel que fa a la nova organització del poder, va crear un consell de cinc-cents membres, cinquanta per tribu, que exercia el seu control sobre els magistrats i l'assemblea i tenia un important paper judicial. Així s'introduí la isonomía (ἰσωνομία o igualtat de drets) en la vida de la polis.

Els èxits militars enfront dels perses i la repressió de les revoltes a la Lliga de Delos feren que la veu del poble se sentís amb més força. Entre el 465 i el 461 aC aparegué Efiàltes, un personatge mal conegut que *arrabassà del consell totes les funcions afegides per les quals era guardià de la Constitució, i les va posar en mans, les unes, dels Cinc-cents, les altres, del poble i dels tribunals (Constitució d'Atenes, XXV 2)*. Poc després Efiàltes va ser assassinat en circumstàncies misterioses i el va succeir al capdavant del partit democràtic Pèricles, Alcmeònida esdevingut l'home fort de la política atenesa fins a la seva mort el 429 aC. Durant aquesta trentena d'anys és probablement quan les institucions democràtiques prenen la seva forma definitiva: es fixen les atribucions dels estratèges, s'elaboren els procediments de les reunions de la *bulé* (βουλή o consell) i l'*ekklesia* (ἐκκλησία o assemblea) i s'organitzen els cossos de magistrats especialitzats. La instauració d'un *misthós* (μισθός) o jornal per als membres de la bulé, de les magistratures (llevat potser de l'estratègia) i del tribunal de l'Heliea afavorí que els més pobres poguessin participar-hi. De tota manera durant tota la primera etapa de la democràcia els dirigents continuen provenint de l'aristocràcia. Així,

*Pèricles, molt influent pel seu prestigi i per la seva intel·ligència, i manifestament insubornable, dominava la multitud respectant la llibertat i la guiava més que no pas era guiat per ella [...]. En fi, allò era de nom una democràcia, però de fet el govern del primer ciutadà.* (Tucídides, II, 64, 8-9).

La mort de Pèricles i la guerra del Peloponès portaren al poder personatges sorgits de les elits del démos, i la democràcia es va radicalitzar. Això, juntament amb els desastres militars, provocà dues reaccions oligàrquiques el 411 i el 404 aC, que van limitar el poder del poble. La restauració de la democràcia va ser immediata en tots dos casos, i no va sofrir més interrupcions fins al 322 aC. Però durant el segle IV aC el démos perd interès per participar en la democràcia a causa del procés de depauperació que pateix. Per aquest motiu s'estén el *misthós* als assistents a l'assemblea. Les magistratures evolucionen cap a una especialització: els oradors s'atreuran el poble amb els seus discursos a l'assemblea, els estratèges solament s'ocuparan dels assumptes de la guerra, els tècnics financers prendran més protagonisme per intentar resoldre els problemes econòmics. La pèrdua de la independència d'Atenes davant els macedonis tindrà com a conseqüència també la substitució de la democràcia per una nova oligarquia. I la seva restauració al 280 aC no serà sinó un pàl·lid reflex de la seva apassionada vida política anterior.

## Les institucions polítiques

La democràcia no va crear institucions diverses de les que havien existit o existien en altres règims. Les oligarquies solien tenir també una assemblea, un consell i uns magistrats anuals. La diferència rau en la selecció dels seus membres, en el seu funcionament i en la distribució de les seves competències. En les institucions democràtiques hi participaven tots els ciutadans homes. Per gaudir de la ciutadania s'havien de complir dos requisits: tenir pare i mare atenesos i ser major d'edat (18 anys). A la pràctica, però, s'accedia a l'assemblea als 20 anys perquè durant dos anys es feia el servei militar.

- L'assemblea
- El consell
- Les magistratures
- Els tribunals

### L'assemblea / Ἐκκλησία

En una democràcia participativa l'òrgan polític per excel·lència on s'expressava la sobirania popular era l'assemblea. Malgrat que hi podien assistir tots els ciutadans atenesos, a la pràctica les sessions de l'assemblea eren seguides per un nombre molt menor, al voltant dels 5.000 o 6.000. L'assistència es veia condicionada per l'interès dels temes a tractar, la distància que calia recórrer des d'on es vivia o la disponibilitat de cadascú per perdre un dia de feina (sobretot abans de la instauració del jornal anomenat *misthós ekklesiastikós*). Així la pagesia que habitava escampada per l'Àtica tenia més dificultats per participar-hi, ja que, tal com assenyala Aristòtil, *com que no posseeix una gran fortuna, no té lleure per assistir a l'assemblea (Política, VIII,4, 1318b)*. En conseqüència el pes de la ciutadania urbana en el govern era superior. Al llarg de l'any se celebraven un mínim quaranta sessions, de les quals solament dues tenien data fixa. Els afers regularment tractats a l'*ekklesia* eren l'abastiment de la ciutat, sobretot pel que fa als cereals, i la política exterior i militar, i també controlava les finances de l'Estat. En matèria judicial l'assemblea intervenia especialment en els processos que afectaven la seguretat de l'Estat. En teoria els poders de l'assemblea eren il·limitats, amb l'excepció de legislar contra les antigues lleis.

El lloc habitual de les reunions de l'*ekklesia* era primer a l'àgora, després a la Pnix (turó situat enfront de l'Acròpolis) i finalment al teatre de Dionís, tot i que com a posseïdors de la sobirania els atenesos podien celebrar-la en qualsevol lloc. A la Pnix es reunien els ciutadans en una gran esplanada semicircular, amb una tribuna per parlar. La sessió començava a l'alba i sovint durava fins a la posta de sol, per la qual cosa era habitual anar-hi proveït d'una bossa amb menjar.

L'ordre del dia era establert prèviament. Es llegia el *probúleuma* (προβούλευμα), el projecte preparat per la bulé, i es votava si s'acceptava o no sense deliberació. Si es decidia discutir-lo, els heralds obrien el debat amb la pregunta: *Qui demana la paraula?* (Aristòfanes, *Els acarnesos*, 45), i tot seguit qualsevol ciutadà podia dir-hi la seva. Les votacions se solien fer a mà alçada.

L'excepció eren alguns assumptes greus com l'ostracisme, en el qual els assembleistes, reunits a l'àgora, escrivien sobre fragments de ceràmica (ὄστρακα) el nom del polític que escollien enviar a un exili de deu anys perquè sospitessin que aspirava a la tirania.

### **El consell / Βουλή**

La representació permanent de l'assemblea era la bulé, formada per cinc-cents membres, cinquanta per tribu, elegits per sorteig entre els candidats de cada dem. Qualsevol ciutadà més gran de trenta anys s'hi podia presentar, però només podia ser nomenat dues vegades a la seva vida. Això feia que l'atenès mitjà tingués moltes possibilitats d'entrar-hi almenys un cop a la vida. D'altra banda, el *misthós bouleutikós*, instaurat per Pèricles fou massa escàs per evitar que la dedicació exigida als buleutes (βουλευταί o membres del consell) afavorís la presència de ciutadans més aviat acomodats. Era, per tant, una institució de caràcter moderador dins la democràcia atenesa, que feia de contrapès a l'assemblea. Se solia reunir al buleuteri (βουλευτήριον), situat a l'àgora, però, igual que l'assemblea, es podia constituir en qualsevol altre lloc. Les sessions del consell eren presidides pels pritans (πρυτάνεις), els cinquanta buleutes de cada tribu que durant una desena part de l'any constituïen el govern de la polis. Una tercera part de la tribu, allotjada a càrrec de l'Estat en la *Thólos* (un edifici de forma circular situat a l'àgora), havia de vetllar per la ciutat de dia i de nit, sota el comandament d'un epístata (ἐπιστάτης o president), sortejat cada dia entre els pritans. Convocaven el consell i l'assemblea. La bulé redactava els *probuleúmata* per presentar a l'assemblea i executava la majoria de les decisions de l'assemblea. Era qui administrava la polis, directament o a través de comissions designades per tractar afers específics, tot exercint control sobre els magistrats, l'organització militar i les finances. Al segle IV aC va perdre part de les seves competències a favor de l'assemblea.

### **Les magistratures / Ἀρχαί**

La ciutadania delegava part de la seva sobirania a les magistratures (ἀρχαί), que eren majoritàriament obertes a tothom, col·legiades i anuals. Els magistrats eren escollits per sorteig tret de les *arkhaí* militars i financeres, que, com que requerien coneixements especialitzats, eren elegides per l'assemblea. Tots els magistrats, des dels més alts fins als menors, en acabar el seu any de mandat havien de rendir comptes de la seva administració a la comissió de comptables de la bulé i, després encara qualsevol ciutadà podia presentar una denúncia per mala gestió, que, si es demostrava, podia acabar amb una sanció.

### **Arconts / Ἀρχόντες**

De les magistratures sortejades la més important és l'arcontat. Els arconts (ἀρχόντες) eren nou més un secretari (γραμματεὺς), escollits en un inici entre els ciutadans de les dues primeres classes, si bé les condicions de cens van anar desapareixent amb el temps. Les seves funcions eren sobretot religioses i judicials. Dels nou els més prestigiosos eren l'arcont rei (ἄρχων βασιλεύς), que presidia tota la vida religiosa, l'arcont polemarc (ἄρχων πολέμαρχος), president del Pal·ladi o tribunal dels estrangers, i l'arcont epònim (ἄρχων ἐπώνυμος), que donava

nom a l'any. Els altres sis eren els tesmotetes (θεσμοθέται), encarregats d'examinar les lleis i evitar les contradiccions. En realitat l'arcontat tenia més prestigi que no pas poder real, perdut a favor dels estratèges.

### **Els estratèges / Στρατηγοί**

Els estratèges eren deu en nombre. Especialment des de Pèricles l'estratègia esdevé la magistratura suprema, gràcies al fet que el càrrec era electiu i a més reelegible, i sobrepassà sovint les seves atribucions teòriques de comandància de l'exèrcit per la capacitat de convicció davant l'assemblea d'estratèges com Pèricles, Nícias i Alcibiàdes. En canvi, al segle IV aC els estratèges retornen a les seves funcions exclusivament militars.

### **Els tribunals**

#### **Areòpag / Ἄρειος Πάγος**

El tribunal més antic era el que es reunia a l'Areòpag (Ἄρειος Πάγος o Turó d'Ares). Des de les reformes d'Efialtes la seva jurisdicció estava limitada a delictes de sang. Estava format pels exarconts, cosa que li conferia un gran prestigi i feia que molts atenesos el veiessin com un guardià de la constitució.

#### **Heliea / Ἡλιαία**

El tribunal principal era l'Heliea, el tribunal popular, constituït per sis mil δικασταί o jutges triats per sorteig anualment entre els atenesos més grans de trenta anys. Per a cada sessió se sortejaven els jutges necessaris i es distribuïen igualment per sorteig entre els diversos tribunals en nombre de 501 o en alguns judicis més. Al moment de lliurar el seu veredictes els jutges eren retribuïts amb un jornal.

En la justícia atenesa els processos eren endegats per iniciativa d'un particular. En els casos privats per la part agreujada, mentre que en els públics per qualsevol que volgués, ja que no existia el ministeri públic. Com que, en cas de condemna, el demandant rebia una part de la multa o dels béns confiscats, alguns, els anomenats sicofantes (συκοφάνται), van fer de les denúncies o amenaces de delació un mitjà d'enriquiment personal, segons es desprèn de les freqüents acusacions per part dels oradors.

## La democràcia d'Atenes en perspectiva

La imatge desfavorable de la democràcia atenesa com sistema de govern sotmès a l'arbitrarietat d'un poble radical, capriciós, mesquí i ignorant deriva directament de les mateixes fonts contemporànies. Raons com la desfeta de la guerra del Peloponès o la condemna de Sòcrates, així com la procedència social de la majoria dels autors de l'època expliquen la seva actitud crítica i el seu interès per ressaltar els defectes de la democràcia. Aristòfanes veu en la radicalització del démos un atac als valors tradicionals, Tucídides salva només la democràcia dirigida per Pèricles, i Aristòtil defensa un règim mixt governat per les classes mitjanes, mentre que Plató i Xenofont estan encisats pel miratge espartà. Solament els oradors, com Lísias i Demòstenes, fan una apologia del sistema democràtic.

Des del punt de vista polític Atenes era una societat oberta, una democràcia participativa que feia el ciutadà responsable del seu destí. La democràcia atenesa tenia sistemes de control perquè el govern restés en mans dels ciutadans i no esdevingués monopoli d'una classe de polítics allunyada dels interessos de la col·lectivitat, com passa sovint en les nostres democràcies representatives. D'aquí la participació directa dels ciutadans a l'assemblea i a l'Heliea, l'annualitat de les magistratures, els torns tan breus en la pritania, l'impediment de repetir en la gran majoria dels càrrecs i els *misthoí*. També el sistema de sorteig, que Plató troba irresponsable però que es compensa per la col·legialitat de tots els càrrecs, afavoreix la presència a les institucions de tots els ciutadans, mentre que l'elecció era vista com un sistema avantatjós per als notables. El complex procediment de sorteig dels tribunals i la seva nombrosa composició servien també per evitar el suborn dels més poderosos. Aquesta preocupació pel possible desvirtuament de les institucions democràtiques també es palesa en la rotació dels pritans, la qual cosa evita la corrupció freqüent abans i ara en els governs ocupats durant molt temps pels mateixos polítics. De tota manera el sistema no estava completament salvat de la cobdícia d'alguns personatges i de la corrupció.

No hi ha dubte que la democràcia va ser un règim innovador, malgrat les limitacions i contradiccions que hi poguem trobar vint-i-cinc segles després. És cert que la ciutadania era força restringida: d'una població atenesa estimada vers el 432 aC entre 215.000 i 300.000 persones, solament uns 40.000 eren ciutadans, i, per tant, gaudien de plens drets polítics. Eren exclosos del démos les dones, els metecs (μέτοικοι o estrangers residents) i els esclaus. A més, la mateixa possessió d'esclaus donava a molts ciutadans lleure per dedicar-se a la política. Una altra base per a la democràcia va ser la possessió d'un imperi, que va proporcionar a Atenes bona part dels recursos necessaris. L'hegemonia d'Atenes sobre gran part del món hel·lènic va fer que durant els segles V i IV aC el règim democràtic s'estengués a moltes de les polis gregues.